

rildiğinde, her üç geleneğin monoteizm bağlamında ortak noktalar taşıdığıının daha iyi anlaşılacağını belirtir. Williams, tek Tanrı'nın huzurunda Hıristiyanları ve Müslümanları bekleyen görevleri ele alırken, özet olarak Tanrı hakkındaki hakikatleri öğretmek yerine, onların hayatımızı değiştirip dönüştürmesine izin vermemiz gerektiğine dikkat çeker. Nielsen, Batı medeniyetinde iktidar ile ilgili söylemleri incelediği makalesinde bu söylemlerin ideolojik tonlar taşıdığıının önemini hatırlatır. Dolayısıyla bu tür ideolojilerce kö-rüklenen çatışma mitlerinin gerçekliğini sorgulamaktadır.

Ayoub gibi hem bir akademisyen hem de çok yönlü bir kültür elçisi sayılabilecek bir şahsiyetin misyonunda ilham alan bu makaleler, Ayoub'un gerçekleştirmek istediği hedefin başarılması biçiminde de anlaşılabilir. Ayoub, İslam medeniyetiyle diğer kültürlerin buluşmasında rolü olan ender araştırmacılardan birisidir. Bu bakımdan o, İslam'ın ortadoğuya hapsolmasına mani olan ve İslami geleneğin küresel lige taşınmasını sağlayan kanallardan birisidir de. Ayoub'un karşılaştırmalı din bilimine sağladığı katkılar, özellikle "Tarihin Sonu" veya "Medeniyetler Çatışması" gibi diyalojik mantıktan uzak ve essentialist söylemlerin ötesine geçebilme adına bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Emir KUŞÇU

(Yrd. Doç. Dr. İnönü Ü. İlah. Fak.)

"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak

Jürgen Habermas, **Siyaset Kuramı Yazıları**

Çev. İlknur Ata, YKY, İstanbul, 2010.

Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü, "İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim, İletişimsel Eylem Kuramı, Bölünmüş Batı ve Doğalcılık ve Din Arasında gibi eserlerinden tanıdığımız ünlü Alman düşünür

ve sosyolog Habermas, 1996 yılında yayımlanan siyaset kuramı yazılarından seçilerek oluşturulan "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak isimli çalışmasında, cumhuriyetçi ilkelerin evrensel ve nesnel içeriğinden hareketle, günümüz toplumlarının karşılaştıkları sorunları tartışmaya açma ve onlara olası çözümler sunma çabasıdır. Dinler ve kültürlerarası diyalogun ve dünya barışının sıkça tartışma konusu yapıldığı günümüzde, Habermas'ın konu ile ilgili değerlendirmelerinin ve önerilerinin düşünce ufukumuzu açıcı nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü çalışma, yazarının da ifade ettiği gibi, "özellikle çokkültürlülüğün ortaya çıkardığı çelişkilerin yoğun bir biçimde görüldüğü çoğulcu toplumların, uluslar-üstü bir birlik oluşturmak için bir araya gelen ulus-devletlerin ve istemleri dışında zorunlu bir risk toplumu haline getirilmiş dünya toplumu yurttaşlarının karşılaştığı sorunlara yanıt verme" (s. 7) çabasının bir ürünü niteliğindedir. Kitap, çok öz ve özet bir cümle ile ifade edecek olursak, günümüz çoğulcu toplumlarda yaşanan özgürlükler mücadelesinden ve haklar çatışmasından, Kant'ın dünya vatandaşlığı düşüncesine kadar uzanan geniş bir yelpazede bireyin ontik ve politik konumunu belirlemeye çalışmaktadır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın ilk üç bölümünde, Avrupa ulus-devletinin konumu ve geleceği; ulus, hukuk devleti ve demokrasi arasındaki ilişki; Kant'ın ebedî barış düşüncesi; demokratik hukuk devletinde tanınma mücadelesi; "tartışımçı/müzakereci politika" kavramının açıklığa kavuşturulması ve hukuk devleti ile demokrasi arasındaki içsel ilişki gibi konular eksenindeki düşünce ve değerlendirmeler yer alıyor. Dördüncü bölüm uzun soluklu tek bir yazıdan oluşuyor. "Ahlâk'ın Bilişsel İçeriğine İlişkin Soykütüsel Bir İnceleme". Burada "öteki" kavramının ahlâksal açıdan temellendirilmesi üzerine düşüncelerle karşılaşıyoruz. Açıkcası kitap, yazarının bir yandan tarihten ekonomiye, felsefeden sosyolojiye, uluslararası ilişkilerden demokrasiye, hukuk felsefesinden ahlak felsefesine kadar geniş ve derinlikli ilgisini yansıtması, diğer yandan bir Alman filozofunun kendine özgü üslûbunu ve zorlu anlatım tarzını taşıması dolayısıyla kuş-

kusuz okuru zorlayan ancak Habermas'ın düşünce evreninden dünyanın politikasına ve bireyin oradaki hallerine bakmak isteyenler için de iyi bir tercih olma özelliğini taşımaktadır.

Daha detaylı bir değerlendirmeye geçecek olursak, birinci bölüm "Ulus-Devletin Bir Geleceği Var mıdır?" sorusuna yanıt aramaktadır. Biraz da Federal Almanya'nın siyasi geçmişine ve yakın tarihine göndermeler içeren bu bölümde Habermas, ırk kökenli ve ortak bir yazgıya sahip bir kültürel toplum olarak tanımlanan ulus kavramını tartışma konusu yapmakta ve günümüzde yaşanan bir çok sorunun bu romantizm kaynaklı ulus anlayışının bir ürünü olduğu sonucuna varmaktadır. (s. 7) Ulus kavramının Fransız ve Amerikan devrimlerinin doğal bir sonucu olduğu ve artık ulus-devletlerin dünya siyasetini karakterize ettiği reddedilemeyen bir gerçektir. Uluslar üstü bir örgüt olarak "Birleşmiş Milletler" tamaması da buna işaret eder niteliktedir. Yazar'a göre, ulus olgusu ve ondan türetilen ulus devlet anlayışı, bir yandan yeni bir meşruluk temelinde sosyal entegrasyonun ve ortak bir yazgıya dayalı dayanışmacı toplum bilincinin yeni ve daha soyut bir biçimini olanaklı kılmakta iken, diğer yandan siyasi egemenliği ve meşruluk sorununu dinsel temelden seküler bir zemine taşımak suretiyle insanlığın laikleşme sürecinde olumlu ve anlamlı bir işlev görmüştür. (s. 19, 20) "Ulus-devlet, ilk modern toplumun çürüyen birlik bağlarını, devlet vatandaşlarının dayanışmacı ilişkisi kavramıyla yeniden sağlamlaştırarak tarihte büyük bir başarı elde etmiştir." (s. 23) Ancak gerek kavramsal (ilkesel) gerekse görgül (empirik) olarak incelendiğinde milliyetçilik ile cumhuriyetçilik arasında bir takım gerginlikler ve çelişkiler mevcuttur. Kavramsal olarak bakıldığında ulus sözcüğünün bir, bir devletin vatandaşı olmak iki, devletten bağımsız olarak bir halkın mensubu olmak şeklinde birbiri ile çelişebilen iki farklı anlamı vardır. İşte ulus devlet olgusu, bu kavramın içerdiği ikilemi zorunlu olarak taşımak durumundadır. Olgusal ve tarihsel olarak bakıldığında ise, bir yandan bilimsel saflaştırma, diğer yandan propagandacı yaklaşım milliyetçiliğin siyasi elit gruplarca suistimalini baştan elverişli kılmaktadır. Tarihte bunun örneklerini bulmak ise hiç de zor değildir. "1871 ile 1914

tarihleri arasındaki Avrupa emperyalizminin tarihi, tıpkı 20. yüzyıldaki köklü milliyetçilik gibi (Nazi ırkçılığına değinmeye gerek bile duymuyorum), ulus düşüncesiyle, milletleri, gösterdikleri bağlılıklarıyla anayasal devlete güdülemekten çok, kitleleri, hiçbir biçimde cumhuriyetçi temel ilkelerle bağdaşmayan amaçlar doğrultusunda harekete geçirdiği acı gerçeğini göstermektedir.” (s. 25)

Ayrıca, yazara göre, günümüz çoğulcu toplumlarında bizler kültürel açıdan homojen bir ulus-devlet modelinden gittikçe uzaklaşan güncel gerçeklerle iç içe yaşamaktayız. Üzerinde yaşadığımız yaşlı yerkürede kültürel yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin, etnik grupların, mezheplerin ve dünya görüşlerinin sayısı ve gücü gittikçe artmaktadır. Normatif açıdan asla kabul edemeyeceğimiz etnik temizlik dışında bundan kaçmamız da asla olanaklı değildir. Bu durumda çokkültürlü toplumları bir arada tutmanın tek yolu sadece liberal özgürlüklerin ve siyasi katılım haklarının bireylere ve topluluklara tanınması değil, aynı zamanda dünyevî boyutta sosyal ve kültürel ortaklık haklarının da sağlanmasıdır. Bunun yolu da, hukuk devleti ve demokrasi arasındaki ilişkiden hareketle farklılıkları ve ihtilafları ortadan kaldırmak ve uyrukları tekipleştirmek değil, farklılıkları sisteme dahil etmek, onlara sistem içerisinde kendilerini ifade edecekleri yaşam alanları tanımak, bir başka ifade ile farklılıkları, hatta aykırılıkları benimsemektir. Bu benimseyici topluluğu aynı zamanda “ahlaksal [ahlaklı] topluluk” olarak niteleyen yazar, ahlaklılığın ölçütünü çalışmasının önsözünde de ifade ettiği gibi “ayrımcılığın ve haksızlığın kaldırılmasıyla birlikte marjinalleri, karşılıklı saygı temelinde benimseme” (s. 9) olarak tanımlamaktadır. Yazara göre benimsemek, “kendi içine kapatmak ve ötekine karşı kapanmak demek değildir. ‘Ötekini benimsemek’ toplumsal sınırların herkese –hatta ve özellikle de, birbirine yabancı olan ve birbirine karşı yabancı kalmak isteyenlere- açık olması demektir.” (s. 9)

“Küresel Düzeyde ve Devlet Düzeyinde İnsan Hakları” ismini taşıyan ikinci bölüm, “200 Yıl Sonra- Kant’ın Ebedî Barış Düşüncesine Bakış” ve “Demokratik Hukuk Devletinde Tanınma Mücade-

lesi” başlıklı birbirinden bağımsız iki uzun soluklu yazıdan oluşmaktadır. Kant’ın “Ebedî Barışa Doğru” (*Zum Ewigen Frieden*) isimli makalesinin yayımlanışının iki yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Habermas, bu bölümde onun dünya yurttaşlığı hukuku anlayışını günümüzün bilgi birikimi ve tarihsel deneyimlerimiz ışığında yeniden gözden geçirmeye ve günümüz koşullarına uyarlamaya çalışmaktadır. Birçok düşünürü göre, Milletler Cemiyeti’nin ve günümüzde Birleşmiş Milletlerin düşünsel temelini oluşturan bu makale Habermas’a göre yeniden okunmalı ve güncellenmeli; Birleşmiş Milletler de ihtiyaçlar doğrultusunda hukuksal ve işlevsel olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Her şeyden önce, Kant’ın söz konusu makalede ileri sürdüğü dünya vatandaşlığı hukuku, hükümetleri tek tek bağlayacak şekilde kurumsallaştırılmalı ve dünya barışı da hem hükümetler hem de kimi yönlerden hükümetleri aşan sivil güçler ve uluslar arası toplum kuruluşları tarafından desteklenmelidir. Örneğin, yazara göre, “Milletler Cemiyeti [ve benzeri kurum ve kuruluşlar], üyelerini, yaptırımlarla hukuka uygun davranışlara en azından teşvik edebilmelidir.” (s. 83. 84.) Çünkü, devletlerarası hukukun öngördüğü masumiyet iddiasını çoktan yitirmiş olan bir zamanların egemen devlet özneleri, içişlerine müdahale etmeme ilkesi ile yetinemezler. İnsanî müdahaleler sorununun bir yansıması ve sonucu olarak çokkültürlülük ve çeşitlilik olgusu ön plana çıkmıştır. Ayrıca, sorunun devlet aygıtını aşan bir boyutu da vardır. Temel hak ve özgürlüklerin korunması sorunu salt hukuksal bir sorun olmayıp, arka planında yatan etik bir duruş ve kültürel bir bakıştan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği için, ulusları ve ulusal yapıları aşan oluşumlar da bu konuda desteklenmelidir. Çünkü bugün, dünya çapında iş yapan otuz büyük işletmeden her birinin yıllık cirosunun, Birleşmiş Milletler Örgütü’nde temsil edilen doksan devletin millî gelirinden daha fazla olduğu düşünülecek olursa, sorunun ve çözümünün salt devletsel organizasyonları aştığı çok daha kolay anlaşılabilir. Açıkcası, 20. yüzyılın, bütün eksikliklerine rağmen bu konuda olumlu bir gelişme grafiği gösterdiği de inkar edilemez. “... Green Peace ya da Amnesty International gibi devletsel-olmayan yeni

organizasyonlar, kamuoyunda, devletlere karşı uluslar arası örgüleşmiş sivil toplumdan çıkan aktörlerin sayısının gün geçtikçe arttığına ilişkin bir göstergedir.” (s. 81)

Her durumda azınlıklar egemen bir güç olarak tanımlanan devlet aygıtının gücü ve otoritesi karşısında özel ve özerk hakları ile kültürel, etnik ve dinsel kimlikleri ile “tanınma” kaygısı içerisindedirler. Bu tanınmanın en güvenli yolu, farklı olduklarının ve farklılıklarının yasal bir güvence altına alınmasıdır. Ancak, hukukun özellikle de yazılı modern hukukun bir takım açmazları özsel olarak içerisinde barındırmasından dolayı yasal güvence, tanınma konusunda yetersiz kalmaktadır. Şöyle ki, modern hukuk, açıkça yasaklanmayan her şeye izin verildiği gibi bir öncüle dayandığı için *biçimsel*, tek tek her bir bireyi öznel hakların taşıyıcısı yaptığı için *bireyselci*, siyasi yasa koyanların değiştirilebilir kanaat ve kararlarına dayandığı için *olumsal* olması nedeniyle bir çok açıdan yetersiz kalmaktadır. İşte burada devreye etik girmek durumdadır. Habermas’ın ısrarla vurguladığı ve altını çizdiği de zaten tanınmanın bu ahlaksal yönü ve içeriğidir. Ona göre bu tanınmanın ahlaksal yönünün en temel vurgusu da saygı duygusu olmaktadır. Bu iki türden bir saygıdır: 1. Cinsiyet, ırk ve etnik kökenden bağımsız olarak, her bir bireyin kendine özgü kimliğine saygı. 2. Haksızlığa uğramış grupların fazlasıyla değer verdiği kendine özgü davranış biçimlerine, hareketlerine, farklı dünya görüşlerine saygı. Ancak, buradaki hukuk ve etik birbirinden bağımsız ve bütünüyle ilişkisiz şeyler değildir. Hukukun etik bir yönü ve içeriği olmalıdır. Habermas’ın ifadesiyle devlet, azınlık haklarının ihlalinin önüne “.... hukuk düzeninde etik tarafsızlığa yer vermekle değil, temel hakların hayata geçirilmesinde izlenecek demokratik süreçlerin ve hukuk toplumlarının içine etik anlayışı yerleştirmekle geçilir.” (s. 127) Sonuç olarak bir toplumsal yapı ya da siyasal organizasyon tüm farklılıkları ile ayakta kalmak ve tarih sahnesindeki varlığını devam ettirmek istiyorsa, bir yandan bünyesindeki “ötekileri” ve “yabancıları” hukukî olarak tanımak ve ahlakî olarak da saygı ile karşılamak, diğer yandan ise bağlı olduğu demokratik süreçlerin ve hukuk ilkelerinin içine etik anlayışı yerleştirmek

zorundadır. Bu, bir toplumun öz-dönüşüm gücüne sahip olmasının ve sahip olduğu gücü korumasının zorunlu koşuludur. Çünkü, “modern toplumlardaki hızlı değişim, tüm yerli yaşam biçimlerini parçalar. Sadece eleştiri ve kopmalarla öz-dönüşüm gücüne sahip kültürler hayatta kalır. Hukuksal güvencelerin tek dayanağı da her zaman, herkese, kendi kültürel çevresinde bu gücü yenileme olanağını tanumasıdır. Bu güç de ancak, yabancıları ve yabancı olanı ayırmakla değil, yabancılar ve yabancı olanlar arasındaki karşılıklıkla artar.” (s. 132)

“Tartışımca Politika Ne Demektir?” başlıklı üçüncü bölüm de iki kısımdan oluşmaktadır. “Demokrasinin Üç Normatif Modeli” başlığını taşıyan birinci kısımda yazar önce, liberal ve cumhuriyetçi politika modellerini tanımlayıp eleştirel bir süzgeçten geçirdikten sonra, onların artılarını içerdiğini ama eksilerini ve açmazlarını dışladığını söylediği ve kendisinin kavramsallaştırdığı “tartışımca politika” (deliberative politic) modelini ileri sürmektedir. Tartışım (müzakere), yazarın yaptığı bir alıntıyla da açmaya ve tanımlamaya çalıştığı gibi, “...kişinin kendi talepleri kadar başkalarının taleplerine de gönderme yapan gerekçelerle ikna edilmeye açık olması anlamına gelen toplumsal işbirliğine yönelik belli bir tutuma işaret eder. Tartışım aracı –katılımcıların kendi can alıcı çıkarlarına ilişkin anlayışlarını bildirmelerini de içeren- iyi niyetli görüş alışverişidir... burada her oylama, eğer oylama yapılıyorsa, bireysel yargıların toplanmasını simgeler.” (s. 156) Bu nedenle, tartışımca politikada yazara göre, tartışma, otoritenin ele geçirilmesi anlamında sadece meşrulaştırıcı bir gücü ortaya koymakla kalmaz. Bu tarzda yürütülen siyasi müzakereler daha çok siyasi gücün uygulanış ve kullanılış biçimine de bir bağlayıcılık kazandırır. İdari ve siyasi güç yalnızca politikalar temelinde ve demokratik süreçte ortaya çıkan yasaların belirlediği sınırlar çerçevesinde uygulanabilir. Ayrıca bu tür bir politika ve ondan çıkarsanan hukuk da, bir önceki bölümde değindiğimiz hukuk-ahlak ilişkisine uygun bir hukuksal yapı ve anlayış üretir. Çünkü “siyasi olarak yazılan bir hukuk eğer meşrulaşacaksa, en azından somut bir hukuk toplumunun ötesinde genel geçerliliğe sahip ahlaksal temel ilkelerle

uyuşmak zorundadır.” (s. 157)

“Hukuk Devleti ve Demokrasi Arasındaki İçsel İlişki” başlıklı kısımda ise yazar, “hukuk devleti ölçütlerinde olmayan kurumlara sahip devletsel hukuk düzenlerinin mevcut olması gibi, demokratik anayasası olmayan hukuk devletleri de vardır.” (s. 167) diyerek hukuk devleti ile demokratik devlet arasındaki ayrıma işaret eder ve meşru bir hukuka dayalı her devletin zorunlu olarak demokratik olamayacağını ya da, bir başka ifade ile, hukuklu olmasına rağmen demokratik olmayan devletlerin de olabileceğini ifade eder. Bu noktada geleneksel hukukla modern hukuk arasında bir ayrıma işaret eden yazar, modern hukuk anlayışının geleneksel hukuk anlayışından farklı olarak, -Batı Avrupa’daki feminist eşitlik politikaları örneğinde olduğu gibi- her bir vatandaşa eşit olarak verilen özerklikle kendisini meşrulaştırdığını ve bu meşruiyetin de demokratik yapıların önkoşulu olduğunu ileri sürer. Bir adım daha öteye giden yazar, bir yapının, organizasyonun demokratik olarak nitelendirilebilmesi için dayandığı hukukun, üyelerinin özel ve kamusal özerkliklerini güvence altına alan bir hukuk olması gerektiğini de söyler. Çünkü kamusal özerkliğin kullanılması ancak özel özerkliğin kullanılabilmesi ile mümkündür. Yazar’ın ifadesi ile, “hak kişilerin özel özerkliği olmadan hiçbir hukuk olamaz” (s.175) ve vatandaşların özel özerkliğini koruyan temel haklar güvence altına alınmadan, vatandaşların bir devletin uyruğu olarak kamusal özerklikten yararlanabilmelerini sağlayan koşulların hukuksal kurumsallaştırılması için bir ortam da olmaz. Bundan çıkan sonuç ise, özel ve kamusal özerkliğin birbirlerinin önkoşulu oldukları ve -örneğin- temel insan haklarının halk egemenliği ile kıyaslandığında birinin diğerine göre bir öncelik ve üstünlük taşıyamayacağıdır.

“Yapılması İstenenlerin Geçerliliği Ne Derece Akılcıdır?” başlığını taşıyan dördüncü ve son bölüm ise, “Ahlak’ın Bilişsel İçeriğine İlişkin Soykütüksel Bir İnceleme” isminde uzun soluklu bir makaleden oluşmaktadır. Ahlakî cümlelerin ve önermelerin temellendirilmesine ve içeriğinin belirlenmesine ilişkin derinlikli tartış-

maların yapıldığı yazıda, önce din-ahlak ilişkisinden söz edilmekte ve bu ilişkinin günümüz sorunlarını çözme konusunda yetersiz kaldığına işaret edilerek diğer ahlak kuramları incelenmeye çalışılmaktadır. Dünyevi batılı toplumlarda ahlaksal gündelik sezgilerin hala büyük ölçüde başsız bırakılmış, hukuksal açıdan kişisel bir sorun olarak ilan edilmiş dinsel geleneklerin normatif tözünün etkisinde biçimlendiğini söyleyen (s. 186) yazara göre, kitlelerin, dünya görüşleri açısından çoğulcu topluma geçmeleri ile birlikte modern toplumlardaki herkesçe paylaşılan bir ahlakın kamusal geçerlilik temeli olarak din ve içerisinde kök salan töre parçalanmıştır. Herkesi bağlayan ahlaksal kuralların geçerliliği artık yaratıcı ve kurtarıcı aşkınsal bir tanrının varlığını ve etkinliğini gerektiren gerekçeler ve yorumlarla açıklanamamaktadır. Bu durumda, bu kuralların bilişsel içeriğini Habermas'ın "tartışım etiği" dediği şey doldurmak durumundadır. Tartışım etiğinin temelini ise İyi ve Adalet kavramları/olguları belirlemektedir. "Eğer İyi, artık aşkın olarak önceden verilmediyse, yalnızca topluluğun üyelerine karşı gösterilen saygı.... İyi olmak ilkesini oluşturacaktır." (s.203) "İyinin karşısında adil olanın önceliği olmadan, etik açıdan tarafsız olan bir adalet kavramı da olamaz. Aksi halde dünya görüşü açısından çoğulcu toplumlarda, eşit-adil bir arada varoluşun düzenlenmesinde başarısız sonuçlara varılır...."(s.208) Temelini, iyi ve adalet olgusunun şekillendirdiği tartışım etiği, özü itibarıyla, neyin ahlakî açıdan iyi ve yine neyin hukukî açıdan doğru olarak niteleneceğinin karşılıklı saygıya dayalı tartışmanın sonucunda taraflar tarafından belirleneceğini öngörür. Burada tartışmanın tâbi olması gereken bazı önemli kurallar vardır. Bu kurallar, "(a) önemli faydalar getirecek hiç kimse katılımdan (tartışımından) dışlanmamalı, (b) herkese katkı getirme konusunda eşit fırsatlar verilmeli, (c) katılımcılar söylediklerini düşünmeli, (d) iletişim, dışarıdan ve içeriden gelecek zorlamalardan arınık olmalıdır..." (s. 225) şeklindedir.

Ancak bu kurallar uygulandığında, herkese gösterilecek eş-saygı zemininde bir arada eşit haklarla yaşayabilmenin olanakları sağlanmış olacaktır. Buradaki herkese eş-saygı ise, sadece soydaş-

lara ve bizden olanlara değil aynı zamanda ötekine, yani farklı oluşu nedeniyle diğerine gösterilme koşulunu temel almaktadır. Sonuç olarak, yazarının da ifade ettiği gibi, ötekine karşı *bizden biri olarak* dayanışma göstermek, tözsel olan her şeye direnen ve gözenekli sınırlarını sürekli daha da öteye taşıyan bir topluluğa ait esnek “Biz”i kapsamaktadır. Bu ahlaksal topluluk, ayrımcılığın ve haksızlığın kaldırılmasıyla birlikte marjinalleri, karşılıklı saygı temelinde benimseme düşüncesi üzerine kurulmuştur.

Habermas’ın ulus devletten ebedî barışa, tanınma mücadelelerinden demokrasinin normatif modellerine, tartışımcı/müzakereci politika anlayışından ahlakın bilişsel içeriğine ilişkin yaptığı çözümlemelere kadar çok geniş bir yelpazede ele aldığı ve günümüzün güncel meseleleri ile ilişkilendirerek tartışmaya çalıştığı sorunlar, açıkcası konuya ilgi duyan okurlar için ilginç ve üzerinde durulmaya/tartışmaya değer konular gibi görünmektedir. Özellikle, günümüz toplumlarının ve devletsel yapılarının tektiplikten çoğulluğa, benzerlikten farklılığa, homojenlikten heterojenliğe doğru bir değişim ve dönüşüm yaşadığı düşünülecek olursa, Habermas’ın söz konusu konular/sorunlar çerçevesinde ileri sürdüğü çözüm önerileri –ister onaylayalım, isterse reddedelim- daha uzunca bir süre bizim tartışma gündemimizde yerini koruyacak gibidir.

Ferhat AKDEMİR

(Yrd. Doç. Dr., Sinop Ü İlah. Fak.)

**Islam and Global Dialogue:
Religious Pluralism and the Pursuit of Peace,**
ed. Roger Boase, Aldershot: Ashgate Publishing, 2005.

Modern Batı dünyasının, evrensel ahlaki, siyasi ve dini ilkeler oluşturma adına 20. yüzyılın ortalarından itibaren dinler arasındaki ilişkileri yeniden modern bir zihinle şekillendirmeye giriştiğine ilişkin çok yaygın bir kanaat söz konusudur. Batı’nın kendi tarihsel